

**Jiří Šubrt: *Individualismus a holismus v sociologii: Jak překonat teoretické dilema?*
Praha: Sociologické nakladatelství, 2015,
154 s.**

Poslední publikace Jiřího Šubrt se věnuje tématu, které je v sociologické teorii léta zabydlené a snad proto jeho volba pro zpracování na první pohled hrozí určitou antikvárností či samoúčelností. Je proto zajímavé při čtení sledovat, zda se autorovi daří těmto nástrahám vyhnout.

Studie je rozdělena do tří částí. První část (s. 11–28) podává přehled některých definic sociologické teorie, jejich součástí a paradigmatické struktury. Autor si tím připravuje půdu pro začlenění knihy do metateoretického uvažování v sociologii. Ambicí spisu není formulovat nové pojmy, výroky či teoretické modely, ale vytěžit jednu z mnoha polarit ve vývoji sociologického myšlení. Má v úmyslu zhodnotit dosavadní názory a nabídnout na nejobecnější rovině nový pohled. To se později může promítnout i do konkrétních změn v teorii, ty ale nejsou záměrem práce samotné (s. 28). Už v této části se Jiří Šubrt projevuje jako autor vysloveně málomluvný. Svoje mínění vyjadřuje mimořádně stručně a někdy dokonce pouze implicitně, kdy je nechá promlouvat z organizace textu.

V druhé části (s. 29–96) kniha načrtne dvě protikladné linie teoretického myšlení. Individualistická linie pokládá za ontologické a metodologické východisko lidského jedince, zatímco holistická linie vychází z celku společnosti nebo z jiného celku, který jedince jednoznačně přesahuje. Šubrt nepředkládá vývojový obraz, jen sahá k různým příkladům z dějin sociologického myšlení, aby doložil, jaké rozmanité možnosti sociologická teorie využila, aby se na jmenovaných východiscích pokusila postavit celý systém.

U individualismu sahá tato škála od behaviorismu a teorie racionální volby přes rozumějící sociologii Maxe Webera a interpretativistické proudy (fenomenologickou sociologii, etnometodologii a Goffmanovu dramaturgickou školu) až ke Collinsově teorii konverzačních trhů. U holismu dojde na Durkheimovo

učení o sociálních faktech, strukturalismus a poststrukturalismus, funkcionalismus včetně teorii sociálního konfliktu z pera Cosera či Dahrendorfa, systémovou teorii, teorii sítí a poněkud *ad hoc* usouvztažněné teorie sociální změny. Kromě toho se hovoří ještě o pokusech překlenout propast mezi individualismem a holismem, k nimž patří myšlenky Georga Simmela, Norberta Eliase, Talcotta Parsonse, Jürgena Habermase, Pierra Bourdieuho, sociální konstruktivismus Bergera s Luckmannem a konečně teorie strukturace. Výběr teorií dobře posloužil kompozici práce a až na některé výjimky, o kterých budu hovořit později, nepomínají podstatné možnosti, jak se na téma podívat.

Knihou upouští od zevrubného hodnocení těchto teorií, což ruší zejména u linie, která se snažila sblížit individualismus s holismem. Na otázky, v čem byli tito autoři a autorky neúspěšní nebo proč je jejich dílo potřeba překonat, se nám bohužel dostane jen anekdotických odpovědí. K podstatě věci jde jedině kritika Bourdieuho, který podle Šubrt zůstal na půdě kolektivismu a řeší vztah individua a společnosti prostě tím, že proti sobě staví habitus a pole jako „dvě kolektivistické charakteristiky“ (s. 93), a kritika Bergera s Luckmannem za to, že dialektiku sociální konstrukce reality dokázali demonstrovat pouze v mikrosociální rovině (s. 85).

Určité hodnocení se objeví až na začátku třetí části (s. 97–99). Individualistická i holistická linie myšlení trpí podle Šubrt tím, že pokládají za privilegované východisko sociologické teorie buďto jedince, nebo naopak nadindividuální útvary, což představuje příliš jednostranný pohled. Individualistická linie selhává ve snaze vysvětlit makrosociální jevy a zapracovat do svého obrazu světa skutečnost „že některé jevy mají systémový charakter“ (s. 98), a tedy musejí mít nadindividuální hybatele. Naopak holistická linie jedince přehlíží do té míry, že mu není schopna přiznat iniciativu ani jakýkoli vliv na chod společnosti na mikroúrovni či makroúrovni. Směrům, které se rozpor těchto dvou linií snažily překonat, vytýká Šubrt především to, že dokázaly nanejvýš promyšleně střídat holistickou a individualistickou perspektivu. Tím však

jejich protiklad doopravdy nepřekonaly a dále je reprodukují.¹

O pojmu teoretické dilema, který Šubrt použil v podtitulu, se dozvíme pouze to, co jím rozumějí jiní autoři (s. 27–28), zatímco zbytek je v duchu již zmíněné málomluvnosti ponechán na důvtipu čtenářstva. Dobrat se odpovědi sice není těžké, ale komfortní rozhodně také ne. Pro postižení vztahu individualismu a holismu používá Šubrt ještě například výrazy „protikladné tábory“ (s. 9), „dichotomie“ (s. 28) a nejčastěji „dualismus“ (viz např. s. 29–34). Jak nyní již rozumíme, tento dualismus je nepřekonaný protiklad. Každý pól protikladu sice osvětluje podstatné prvky společenského života, ale zároveň nedovedou koexistovat v rámci jediného, soudržného teoretického názoru. Na rozdíl od některých jiných autorů a autorek píšících o dichotomiích, dualismech či dilematech sociologické teorie Jiří Šubrt nepovažuje tuto situaci za fatální a chtěl by ji změnit. Tomuto návrhu je věnována třetí část knihy (s. 97–133).

Zde Šubrt navazuje na teorii strukturae a ukazuje, jakým směrem by se tato Giddensova teorie měla ubírat, kdyby o individualismu a holismu neuvažovala v pojmech dualismu, ale duplicity. K tomu nejprve malá odbočka. Émile Durkheim v některých spisech uvádí, že lidská podstata je dvojitá: na jedné straně biologická, instinktivní a egoistická, na druhé straně sociální, normativně řízená a potenciálně altruistická. Podstatné je, že člověku jsou obě podstaty vlastní zároveň a teprve výsledkem jejich spojení je skutečný lidský jedinec. Toť Durkheimův „homo duplex“. Jiří Šubrt pokládá tuto myšlenku za nosnou a ve věci individualismu

a holismu navrhuje sociologickou teorii převést z modu dualistického, rozdvojeného, do modu duplex – zdvojeného.

Díky mnohovrstevnaté Giddensově teorii může i Šubrt demonstrovat svůj záměr v různých polohách. O jedinci zdůrazňuje, že není pouze kompetentním, vědomým aktérem, kterého v něm chce vidět Giddens, ale že osobnost má i jiné složky: jednak biologické a nevědomé, jednak sociálně vtíštěné. Adekvátní pojem aktéra vzniká až z protikladné jednoty těchto prvků, nikoli z abstraktního zdůraznění jen jednoho z nich.

V jednáni uznává Šubrt za základní složky jak socialitu, tak voluntarismus a duplexní pohled prosazuje i v otázkách interakce. Zde se podle něj většinová sociologická tradice jednostranně zajímá pouze o standardizované, abstraktní vzorce, zejména sociální role, typy a instituce. Tím se z analýzy ztrácí nejprve „barvitost a individuální specifika“ (s. 113), poté vědomí, že interakce probíhá mezi jedinečnými lidskými osobnostmi, které se navzájem jako osobnosti vnímají, a nakonec i jen možnost uvažovat o tom, které součásti interakce jsou projevem individuální vůle účastnic či účastníků.

Pokud jde o chápání sociální struktury, odmítá kniha Giddensův v podstatě holistický názor, že se obecná struktura – tj. soubor pravidel – pouze projevuje v jednotlivých manifestacích. Podle Šubrtu kromě obecných pravidel ve společnosti existují i specifická pravidla, jež odrážejí vztahy mezi konkrétními jednotlivci. Vlastní strukturu má tedy i jednotlivý případ normativně regulovaného chování (např. sportovní utkání) nebo jednotlivá instituce či skupina (např. vztahy v konkrétní rodině). Tento názor nezapře eliasovskou, potažmo simmelovskou inspiraci.

Šubrt zasahuje i do debaty o vztahu mikro- a makroroviny v sociologii. Individualismu vytýká neschopnost připustit autonomii makrosociálních procesů, která je zjevná například u seberegulace ekonomického systému. Holismu naopak vytýká neschopnost konceptualizovat také zcela zřejmý vliv individuálních aktérů na makroprocesy – na rozdíl od tradiční historiografie, která běžně pracuje s pojmem významného činu jedince (s. 124). Dále uvádí, že mezi

¹ V této části narazíme na několik definičních nepřesností. Individualismu nemůže přisuzovat primát „subjektivitě, svobodné individuální vůli“ (s. 97), protože by k němu pak nemohl být řazen behaviorismus, pro který budou výše uvedené pojmy vědecky nepoznatelné. Podobně holismu nemůže být založen na pojmu společnosti, nebo dokonce funkce, aniž by pak nepostrádal poststrukturalismus a do značné části i strukturalismus, jejichž determinismus je kulturní. Přesnější by proto bylo hovořit o stanoviscích založených na ontologickém a epistemologickém primátu buďto lidského jedince, nebo nadindividuálních celků.

extrémny mikro- a makroprocesů se nachází mnoho úrovní sociálního života a cílem sociologie by mělo být zobrazit tyto roviny v určitém kontinuu, jehož každá úroveň bude pojata jako duplicitní jednota individuálního a strukturního prvku. Sociologická teorie má tedy využívat individualistickou i holistickou perspektivu zároveň a libovolný koncept má mít „vždy svou individuální a svou nadindividuální (obecnou, kolektivní) složku“. Protiklad jednotlivce a společnosti potom bude převeden na obraz, kde „stojí proti sobě ve vzájemné korespondenci dvě entity, z nichž každá má svou individuální a svou společenskou složku, i když samozřejmě každá v jiné míře a rozsahu“ (s. 133).

Kniha opouští spor mezi individualismem a holismem jen zřídka. V diskusi o jedinci vstupují do hry biologická a nevědomá psychická podstata člověka, které ale těžko můžeme pokládat za synonymum individuality, nebo dokonce individuality nadané vůlí. Jde maximálně o pohnutky, které do sociálního řádu a řádu osobnosti vstupují teprve v procesu individualizace a socializace. Ostatně Šubrt podle mého názoru individualitu příliš esencializuje. Kniha opomíjí sociální a historickou podmíněnost moderního pojmu jednotlivce, na niž mimořádně v polemice s liberalismem poukazyval již Durkheim. Lze přeci ukázat, že moderní individuum není o nic méně produktem společnosti než sebe sama. V tom by byly užitečné úvahy o subjektivitě a identitě, jak je známe z feminismu, kulturní teorie nebo pozdního Michela Foucaulta, kterým se však Šubrt nevěnuje.

V diskusi o zdrojích jednání potom dojde na „svět věcí“. Šubrt správně vytýká hlavnímu proudu sociologické teorie, že ze svých úvah vytěšňuje materiální svět. Ten je přitom nejen zdrojem a limitem jednání, ale je do společnosti přímo začleněn určitým druhem socializace, například jako sítě lidských a nelidských aktérů (B. Latour) (s. 124–128).² Zde nelze než litovat, že z práce prakticky vypadl marxismus. Jiří Šubrt

o něm s příznačnou lakoničností říká, že náleží do holistické linie, avšak „z hlediska výkladu, který [...] sledujeme, není pro nás [...] příliš relevantní“ (s. 59), a nakonec marxismu věnuje jeden odstavec mezi teoriemi sociální změny (s. 74–75). Zarážející ale je, že se Marx neobjeví ve výkladu o linii snažící se o překonání dualismu mezi individualismem a holismem. Marxovy názory na vztah člověka a práce jsou přitom dobrým příkladem, jak zahrnout „svět věcí“ do úvahy o individualitě a společnosti, i dokladem, že překlenutí zdánlivého rozporu mezi individualismem a holismem může vyžadovat revizi antropologických východisek.

Co říci závěrem? Jiřímu Šubrtovi se podařilo napsat živý text, esej, který je názornou přímluvou za dialektické myšlení v sociologické teorii. Kniha má také nepochybnou didaktickou hodnotu. Představuje dobře a věcně názory různých škol a proudů, které soustředěně zasazují do kontextu jedné podstatné debaty. Rozebírá teorii strukturace a předkládá jako komentář vlastní řešení, čímž ještě dále pomáhá pochopit studujícím smysl sociologické teorie. Bylo mi při čtení až líto, že nestuduji dnes, kdy jsou k dispozici takové úvodky.

Obavy z antikvárnosti či irelevance se tedy ukázaly jako liché. Hlavním nedostatkem publikace zůstává, že je čistě abstraktním programem bez jakýchkoli příkladů analýzy nebo podrobnější teoretické práce. To se týká jak kritiky cizích teorií, tak budování vlastního systému. Šubrt systematicky a vědomě končí pokaždé pouze u návrhu, jakým směrem by se budování duplexní teorie mohlo ubírat. Tím ale samozřejmě omezuje věrohodnost svých závěrů, neboť i ti, kdo s nimi sympatizují, budou očekávat jisté důkazy proveditelnosti. Ostatně sám pojem duplexního/dvojitého myšlení se stane zřejmý pouze na pozadí řady analýz, které toto myšlení uplatní. V tomto smyslu zůstává Šubrtův projekt nehotový a kniha je nanejvýš příslibem do budoucna.

Michael Voříšek

² V tomto okamžiku se Šubrt rozhoduje upravit Giddensovo schéma strukturace, když z původních tří či čtyř rozměrů – symbolického, politického/ekonomického a právního – dospěje k osmi dimenzím odlišným podle věcných oborů lidské aktivity (s. 146–147). Podle mého názoru jde o zbytečné

součást knihy, která není zakotvena ve výkladu ani jinak podstatně odůvodněna.

Drahomír Jančík – Barbora Štolleová (ed.):
Pivo, zbraně i tvarůžky.
Podnikatelé meziválečného Československa
ve víru konjunktury a krizí.
Praha: Maxdorf, 2014, 368 s.

Na pultech českých knihkupectví se v závěru roku 2014 objevila zajímavá publikace, která vnesla svěží vítr do zkoumání osobností českého/československého podnikání. Celá koncepce dila se poněkud vymyká dosavadnímu přístupu ke zkoumání československých podnikatelů. Výrazně překročila rámec encyklopedického pojetí a jejím výsledkem je devatenáct zajímavých a mnohdy vyčerpávajícím způsobem zpracovaných profesních i osobnostních profilů z velké části založených na studiu primárních pramenů, přičemž se autoři vedle zvolené osobnosti též věnovali hospodářským a často i politickým souvislostem.

Čtenáře na první pohled zajisté zaujme šťastně zvolený název, ve kterém se snoubí tradiční výrobky pivo a zbraně s moravskou specialitou. Je zřejmé, že se jedná jen o vybrané komodity československé meziválečné provenience, ale takové, s nimiž se podařilo dosáhnout světového uplatnění. Podtitul celé práce také vystihuje peripetie meziválečného hospodářství, které představovaly zásadní rámec podnikání. Kladně hodnotit můžeme i kvalitní knihařské zpracování, což s ohledem na použitý papír dokládá hmotnost knihy.

Na přípravě publikace se podílel široký autorský kolektiv pod vedením Drahomíra Jančíka a Barbory Štolleové z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Před editory stál náročný úkol vedení početného autorského kolektivu čítajícího sedmáct osob. Široký autorský kolektiv v tomto případě přispěl k vytvoření hodnotného díla: mezi autory se sešli na jedné straně renomovaní pražští hospodářští historikové spojení s Ústavem hospodářských a sociálních dějin, ale též řada mladých badatelů, kteří tak dostali prostor k prezentování svých výzkumů. Volba spojit v autorském kolektivu ostřílené matadory a studenty či nedávne absolventy se ukázala jako šťastná.

Oba editoři se chopili úvodní, přehledové studie *Podnikání jako výzva*, která poskytuje

fundované a přehledně zpracovaný hospodářský kontext meziválečného československého vývoje, a stejně tak se zhostili stručného závěrečného shrnutí. Je zřejmé, že každý podnikatelský osud je jedinečný a neopakovatelný, nicméně je možné sledovat určité podobné rysy, modely a vzájemné inspirace. Právě na základě těchto znaků editoři rozčlenili knihu do pěti oddílů.

První oddíl s názvem *Mezi tradicí a inovací* zkoumá osudy českých podnikatelů, kteří si již renomé vybudovali před první světovou válkou a meziválečné období pro ně představovalo další výzvu, s níž se rozličnými způsoby vyrovnávali. Ivan Jakubec sleduje osudy průkopníků českého automobilového průmyslu Laurina a Klementa, jejichž podnik po fúzi s plzeňskou Škodou ztratil samostatnost. Tradiční české strojírenské odvětví – výroba zemědělských strojů je zastoupena podnikem Rudolfa Bächera z Roudnice nad Labem, jehož vývoj zpracovala zkušená autorská dvojice Jiří Šouša a Jiří Novotný. Zbrojní výroba, na kterou odkazuje i název knihy, je zastoupena podnikatelem Františkem Janečkem, který však zbrojní výrobu, v níž dosáhl velkých úspěchů, postupně nahrazoval civilní produkcí a zanechal část svého jména ve světoznámé značce motocyklů JAWA. Kvalitně zpracovaný příspěvek je z pera Daniela Povolného. Též na další kapitole prvního oddílu zpracovanou Petrem Sedláčkem odkazuje název knihy. Její náplní je cesta „po stopách výrobců olomouckých tvarůžků“. Ačkoli každému nemusí tento obor podnikání „vonět“, tak je nezbytné zdůraznit, že potravinářský průmysl představuje další tradiční české průmyslové odvětví a i v dnešní době podnětnou inspiraci. Závěrečnou kapitolou prvního oddílu, věnovanou elektrotechnikovi, vynálezci i konstruktérovi Josefu Sousedikovi, připravila Marcela Efmertová.

Druhý oddíl *Tváří v tvář fenoménu jménem Baťa* by mohl evokovat tematické zaměření na zlínskou podnikatelskou rodinu Baťů, která se pro široké vrstvy stala symbolem úspěchu českého podnikání ve světovém formátu. Autorský kolektiv však zvolil jinou cestu. Zajisté si byl vědom, že o podnikatelských aktivitách rodiny Baťů je k dispozici bohatá literatura a jedná se o téma již několikrát zpracované. Zaměřili se proto na podnikatele, kteří se podnikatelskou

strategií prosazovanou ve Zlíně inspirovali, přejímali obdobné modely řízení, obchodní politiku, přípravu a motivaci zaměstnanců apod. Prvním z těchto podnikatelů představených publikací je Friedrich Leopold Popper, chrudimský výrobce obuvi označovaný jako „Malý Baťa“, jehož podnikatelské osudy sledoval Miloš Hořejš. Baťa byl vnímán jako symbol již v meziválečném období; přezdívkami, které obsahovaly jméno Baťa, byli označováni také další podnikatelé i z jiných odvětví. Označení „Baťa v růžích“ si vysloužil blatenský pěstitel růží Jan Böhм, kterého podle jeho slov toto přízvisko spíše těšilo. Další dvě kapitoly tohoto oddílu se věnují dvěma podnikatelům v oděvnictví, kteří se stali „zakladateli“ československé konfekční výroby, Arnoštu Rolnému (autorka Ludmila Cvrčková Porkertová) a Janu Neherovi (autorka Alena Buršíková).

Tři příspěvky třetího oddílu *V gravitačním poli kultury a umění* sledují podnikatelské aktivity v oblasti, kde se snoubí kultura a průmyslová výroba. Vývoj nábytkářské firmy „Gerstel“ na základě roztržitých, střípkovitých zdrojů zpracoval Eduard Kubů. Dalšímu tradičnímu odvětví české průmyslové výroby se věnuje Drahomír Jančík. Sklářství patřilo k významným hospodářským odvětvím. Kapitola *Tvrdý byznys s průzračnou křehkostí* mapuje osudy podnikatelské rodiny Rücklů, spojené v širším povědomí se sklárnou v Nižboru. Barvitě je zachycen význam politických kontaktů a jejich vliv na podnikatelské prostředí. Kapitola Jiřího Šouši *Podnikatel a kráska*, věnovaná osudům Ferdinanda Bloch-Bauera a jeho manželce Adéle, poněkud vybočuje z celkové koncepce publikace, když sleduje vrcholového manažera a jeho manželku ve spojení s dobovou uměleckou scénou. Je však zářným dokladem životního stylu a kulturních aktivit podnikatelů.

Předposlední oddíl *V osidlech bank a dluhů* se ve třech kapitolách věnuje zkoumání osudů podnikatelů, kteří se ocitli na pokraji insolvence, dvěma z nich, výrobci stavebních hmot Rudolfu Bartovi (autor Tomáš Gecko) a majiteli choceňské tkalcovny Josefu Jehličkovi (autor Jiří Novotný), se podařilo před krachem zachránit, třetí, nakladatel František Borový, bohužel své věhlasné nakladatelství neuchránil. Jak přesvědčivě

zachytila Barbora Štolleová, František Borový byl spíše literární nadšeneц, lidumil a vlasteneц než podnikatel. Vydání literárního díla v kvalitním provedení pro něho znamenalo více než dosažení obchodního úspěchu. I takové osobnosti, ačkoli obvykle nekončí mezi úspěšnými podnikateli a nejsou vyzdvihováni jako následovníhodné vzory, přispívají k rozvoji podnikání a mnohdy zanechají hlubší stopu než jejich úspěšní současníci.

Meziválečné období však není spojeno pouze s podnikatelskými osobnostmi budujícími své podniky, které samy zakládaly, případně ve druhé či třetí generaci převzaly po předcích. Jak dokládá poslední oddíl *Moderní management*, je to doba nástupu ředitelských osobností, které mnohdy nejsou s podnikem spojeny osobními či rodinnými vazbami a vedoucí funkce je pro ně „běžným“ zaměstnáním. Typickými představiteli tohoto vrcholového průmyslového managementu první republiky jsou ředitelé strojírenských gigantů ČKD Jiří Hejda (kapitola o něm napsal Jaroslav Jelínek) a Škody Karel Loevenstein (autor kapitoly s jeho profilem je Radek Diestler). Dále jsou v tomto oddíle sledovány osudy tvůrce obchodní strategie Smíchovského pivovaru, která vedla k jeho prosazení mezi pivovarskou elitou, Karla Dimmera mladšího (autor Martin Minařík), Františka Malinského, lékaře, výrobce cukrovinek a pochutin a tvůrce škrobárenského koncernu „Amylon“ (autor Jiří Novotný), a pražského velkouzenáře Emanuela Macešky (autorka Marcela Starcová). Bohatý seznam pramenů a literatury jen podtrhuje kvalitu celé publikace.

Zachycené podnikatelské osudy představují širokou škálu podnikatelů, podnikatelských strategií a filosofí. Zřetelně ukazují, že neexistuje jeden správný vzor, který by měl být následován a byl by zárukou úspěchu. Vedle sebelepších podnikatelských záměrů, vizí a schopnosti odhadnout vývoj trhu nelze zapomínat ani na neovlivnitelné „štěstí“, které se promítalo v různých podobách, a často ani na vlivné podporovatele a přímluvce.

Mezi devatenácti zpracovanými podnikatelskými osudy jsou zastoupeni čeští podnikatelé, případně zástupci německožidovských podnikatelských vrstev, kteří se postupně přikláněli

k Čechům. Bohužel chybí zastoupení podnikatelů hlásících se k německé národnosti. S ohledem na zaměření na období meziválečného Československa zůstali mimo zorné pole i podnikatelé ze Slovenska, příp. i Podkarpatské Rusi. Alespoň na příkladu by bylo zajímavé sledovat, jak Československo vytvářelo podmínky pro etablování slovenských podnikatelských vrstev. Z geografického hlediska jsou zastoupeni převážně podnikatelé z Prahy, což je s ohledem na její status coby politické a ekonomické metropole logicky odůvodnitelné.

O výběru podnikatelů zařazených do publikace by bylo možné vést dlouhé diskuse, sami editoři si tyto otázky kladli. Pravděpodobně byli ve výběru omezeni spektrem dostupných pramenů i zaměřením celého autorského kolektivu. Je však nutné ocenit, že mezi „vybranými“ jsou zastoupeny jak známé osobnosti, často v povědomí širšího okruhu čtenářů zapsané spíše jen jako jména, tak i osobnosti, jejichž jména již zapadla. Zvláště zpracování osudů těchto nepříliš známých podnikatelů bylo pro autory náročným badatelským úkolem a zaslouží si ocenění. Vesměs se jedná o osobnosti spojené s průmyslovou výrobou, s ohledem na strukturu hospodářství meziválečného Československa je to opodstatněné, ale pro přípravu dalšího svazku by bylo vhodné doporučit, aby byli vzati v potaz ve větší míře podnikatelé i z jiných hospodářských sektorů. Zvláště obchod a služby by s ohledem na současnou ekonomickou strukturu mohly přinést nejednu inspiraci.

Vydání recenzované publikace finančně zaštitila Nadace T-SOFT ETERNITY. Z odborného hlediska je správné konstatovat, že krok nadace směřoval právním směrem a cíl přispět k obohacení hospodářské historie, ale též přinést inspiraci pro dnešní podnikatelské následovníky se vydařil. Na závěr je tedy nutné popřát, aby si kniha našla cestu k široké čtenářské obci. Ačkoli nelze autorskému kolektivu upřít snahu volit přístupné a čtivé zpracování, pro širší okruh odborně nezavěšených čtenářů se na mnoha místech bude jednat o náročnější čtení, které by však mohlo podnítit zájem o další studium hospodářské minulosti. Současně si též dovoluji vyslovit přání, aby Nadace T-SOFT ETERNITY vnímala tuto knihu jako první „svazek“

systematického zpracování aktivit a činnosti československých podnikatelů a nalezla prostředky i ochotu další zkoumání dále podporovat.

Jan Štemberk

**Břetislav Tureček: *Labyrintem Íránu*.
Praha: Knižní klub, 2013, 278 s.**

Každý, kdo by se chtěl nechat uvést čtivou a srozumitelnou formou do mnohdy kontroverzní a nepřehledné problematiky soudobého Íránu, neudělá chybu, pokud sáhne po poslední knize Břetislava Turečka s názvem *Labyrintem Íránu*. Írán se stal po islámské revoluci (1979) páriou mezinárodní politiky. Jakýmsi otloukáním Západu, zpochybnujícím západní mocenskou i ideologickou hegemonii, jehož mnohé aktivity budí podezření, obavy a vášně. Na druhou stranu jde o zemi, o které máme na Západě i kvůli více či méně latentnímu vzájemnému konfliktu zkrleslé a stereotypní představy. Právě ty Tureček ve své knize uvádí na pravou míru, když íránský režim i společnost vykresluje jako daleko komplexnější, složitější, vnitřně rozpornější, mnohovrstevnatější, nesourodější a pestřejší, než si často zjednodušeně představujeme. V základech Turečkovy práce stojí reportážní východisko, které má vliv i na způsob strukturování jeho knižních textů. To Tureček při skládání pestré mozaiky blízkovýchodních společností úspěšně použil již pro svůj bestseller *Světla a stíny islámu* (2009) a *Nesvatá válka o Svatou zemi* (2012).

Vnitřní nejednotu režimu rozděleného do mnoha vzájemně soupeřících skupin Tureček rozsáhle demonstruje na jedné z jeho klíčových opor, již je složitý, leč fascinující vesmír šíitského duchovenstva. Jeho centrem je Komm, o kterém se proto někdy mluví jako o druhém hlavním městě. Čítá kolem tří set tisíc lidí zastávajících nejruznější pozice v rozsáhlé hierarchii. Někteří duchovní nosí bílé turbany, vyhrazené pro kohokoliv z nich, jiní (tzv. sajjedové) pak turbany černé, určené exkluzivně potomkům šíitských imámů, a tedy nositelům Prorokovy krve. Daleko důležitější je však hierarchie založená na „akademické“ kariéře. Na nejnižším stupínku

pyramidy jsou tzv. hodžatoleslámové, erudovanější z nich získají titul ajatolláha, přičemž jen úzká skupinka se stane elitními velkými ajatolláhy (ajatolláh al-ozmá). Ti jsou také titulováni jako mardžové (mardžaje taklid) neboli „vzory hodné následování“ právě proto, že jsou do své hodnosti uvedeni poté, co vydají sborník svých nábožensko-právních dobrozdání určených věřícím (tzv. resále tauzih).

Náboženství, moc a ekonomické zdroje se pak podle Turečka protínají díky tomu, že každý šíitský věřící by si měl svobodně vybrat svého mardží, jehož pokyny a sborníkem se bude řídit. Takové autoritě by však zároveň měl platit náboženskou daň (choms). Čím bohatším se pak klerik stává, tím rozsáhlejší síť loajálních studentů náboženství, regionálních kazatelů a prostých věřících si dokáže skrze přerozdělování těchto prostředků vybudovat. Jednotliví ajatolláhové takto soupeří o vliv, moc, bohatství a věřící, přičemž touhou většiny z nich je získat podporu tzv. bazaru, tedy relativně konzervativní vrstvy movitých obchodníků. Ne vždy se jim to však daří. Tureček vyjmenovává případy Íránců, kteří dávají nepokrytě najevo, jak duchovenstvem pohrdají; děti jim krutě nadávají, taxikáři je odmítají svézt a široké vrstvy si stěžují, že fakticky nic nedělají a jen za to od státu pobírají plat rozdělovaný z povinné náboženské daně. Někdy naopak velcí ajatolláhové musejí namísto soupeření o přízeň věřících spolupracovat, a to především na půdorysu náboženských vysokých škol (tzv. hauze elmije). Ty jsou v centrech islámské učenosti, jako je Komm či Nadžaf, autonomně vedeny jejich sborem. Sbor má neformální vliv na politiku, protože k jejich kolektivním nábožensko-právním stanoviskům zpravidla přihlíží i politici.

Nicméně přímý vliv na politiku získalo duchovenstvo až po islámské revoluci, během níž byla v kontroverzním referendu (1979) schválena nová ústava zaručující a udělující jim klíčové ústavní pravomoci. Nejvíce moci tak nekonzcentruje prezident přímo volený občany, ale nejvyšší vůdce (rahbar), rekrutující se z duchovenstva. Jeho úkolem není naplňovat vůli lidu jako v případě prezidenta, ale vůli boha, z čehož se odvozuje legitimita jeho moci. Rahbara opět vybírá a případně i odvolává další orgán

složený z osmdesáti šesti duchovních, jímž je Shromáždění znalců, volené přímo občany. Kvalifikací rahbara by přitom měla být erudice v islámu. Nicméně kvůli současnému rahbarovi Alímu Chámeneimu se musela kontroverzním způsobem měnit již tak dost kontroverzní ústava. V době nástupu do funkce po zesnulém Chomejním totiž měl jen titul hodžatoleslám. Titul ajatolláha mu byl kolegy neochotně udělen až dodatečně, přičemž klerici z Kommu jej coby náboženskou kapacitu fakticky nikdy neuznali. Konečně, průnik duchovenstva do ústavních institucí se týká také klíčové dvanáctičlenné Rady dohlížitelů, z nichž šest tvoří opět duchovní, zbylých šest jsou pak civilní soudci. Pravomocí této rady je mimo jiné schvalovat a případně zamítat zákony přijaté parlamentem, ale také schvalovat či zamítat kandidáty na post poslance a také prezidenta.

Tureček však zdůrazňuje, že mnozí duchovní byli a také nadále zůstávají kritiky ústavy a stávajícího přílišného směšování politiky a náboženství. Takovou pozici zastával například Násér Makárem-Širázi ostře se stavící proti ústavou zaručené koncentraci moci duchovními, kterou podle něj sice lidé krátkodobě přejdou mlčením, ale dlouhodobě se jedná o časovanou nálož, protože moc duchovenstva bude postupně stále více lidí iritovat a budou požadovat ústavní změnu, což nakonec rozmetá samotné základy režimu. Proti revolučnímu režimu se tak postavily i největší autority své doby, ajatolláhové Šariatmadarí (kritizoval revoluční násilí), plánovaný nástupce Chomejního na pozici rahbara, Montazerí (kritizoval koncentraci moci v rukou vůdce a justiční vraždy několika tisíc komunistů a laických islamistů) a nakonec i Sání. Svou kritikou si vysloužili historicky bezprecedentní odejmutí titulu velký ajatolláh a většina z nich i doživotní domácí vězení. Jiní duchovní ale naopak nepovažují stávající míru směšování politiky a náboženství za dostatečnou a zasazují se o naprosté zrušení sekulárních institucí, jako jsou civilní soudy či volený prezident a parlament, protože islám podle nich nic takového nezná. A konečně další tábor „těch, kteří upřednostňují mlčení“ (ahle sokút) se řídí starou tradicí těch velkých ajatolláhů, kteří se odmítali k politice jakkoliv vyjadřovat. Například někdejší hlavní

autorita v Kommu a učitel Chomejního, ajatolláh Borúžderdí, byl proti směřování politiky a náboženství, mladého Chomejního považoval za přílišného radikála a často upřednostňoval ono mlčení. Nicméně shoda nepanuje ani mezi dědici hlásícími se k odkazu ajatolláha Chomejního samotného, který stávající politický systém dlouhé roky designoval a poté během revoluce prosadil. Zesnulým Chomejním se totiž rádi zaštiťují jak příznivci, tak odpůrci režimu. Jak konzervativci, tak také reformátoři. Podle Turečka je to dílem způsobeno tím, že bývalí levicovní a islámští radikálové, kteří vybojovali revoluci proti šáhovi, obsadili americké velvyslanectví a jako revoluční gardisté šířili násilí, byli po smrti Chomejního postupně odstraněni z vedoucích pozic. Postupně se z nich proto stali reformátoři, protože demokracii chápou jako cestu, jak se znovu chopit moci (například Chomejního žáci, jeho revoluční souputníci a pozdější neúspěšní prezidentští kandidáti Mír-Hosejn Músavi a Mehdí Karrúbí).

Klíčové Turečkově téma vnitřní fragmentace iránského režimu je v dalších pasážích knihy demonstrováno na osobě kontroverzního prezidenta Ahmadínežáda. Ten nevezbuoval odpor jen na Západě, ale i doma. Šlo o hlavu státu, která společnost rozdělovala, když svůj program postavila na masivních a plošných dávkách vyplácených občanům přerozdělováním příjmů z exportu ropy. To vadilo dosavadní staré gardě politiků, které však Ahmadínežád neváhal veřejně označovat jako zkorumpované. Kromě toho, že politiky kádroval na zkorumpované a nezkorumpované, celá společnost se v reakci na jeho vládu polarizovala na jeho příznivce z nižší vrstvy a kritiky z vrstev vyšších, kteří konflikt vykládali jako střet nedemokracie s demokracií. Proti Ahmadínežádovi se během potlačování tzv. Zeleného hnutí (2009), rozezleného výsledky prezidentských voleb, nepostavili jen liberálové a reformátoři, ale nakonec také část konzervativců a duchovních, kteří byli šokováni brutalitou, s jakou se nakládalo s demonstranty. Chámeneí a šéf justice Mahmúd Hášemí-Šáhrúdí například nařídili zcela uzavřít teheránskou věznicí Kahrízak, kde docházelo k masivnímu mučení a znásilňování demonstrantů, přičemž parlamentní vyšetřovací komise později označila za

viníka represí Ahmadínežádova člověka, vrchního teheránského prokurátora Saída Mortazavího. Spor prezidenta s nejvyšším vůdcem pak vyvrcholil, když Ahmadínežád bez konzultací s Chámeneím odvolal ministra pro tajné služby. Musel ho však následně vzít zpět, jinak by prý skončil sám (2011).

Kromě vykreslování fragmentace a rozštěpení iránské společnosti i režimu se Tureček jakožto bývalý zpravodaj Českého rozhlasu na Blízkém východě ve své poslední knize rozsáhle věnuje historii a současnosti vztahů Íránu a Československa, respektive České republiky. V politickém období se tyto vztahy radikálně zhoršily kvůli tomu, že vláda Miloše Zemana pod tlakem Spojených států schválila perské a arabské vysílání Rádia Farda (Rádia Svobodná Evropa) z Prahy do Iráku a Íránu (1998). Podle Turečka bylo toto rozhodnutí od samého začátku z mnoha důvodů problematické. Zatímco Irák Saddáma Husajna byl diktaturou a tuhým policejním státem, v autoritářsky vedeném Íránu jistá pluralita médií vždy existovala. Je tedy otázkou, zda iránská veřejnost další z mnoha hlasů vůbec potřebuje. Různé a vzájemně si konkurující složky režimu (např. Revoluční gardy, duchovní) totiž často provozují vlastní média. Namísto opozice proto o zločinech či o vládou utajovaných skutečnostech veřejnost mnohdy jako první informují média napojená na jednu z mnoha soupeřících frakcí režimu. Takto se iránská i světová veřejnost dozvěděla například o legendární aféře Irangate (1986), která spočívala v nepříliš čistém obchodu, kdy Západ dodal embargovanému Íránu zbraně výměnou za propuštění západních rukojmích držených iránským spojencem (Hizballáh) v Libanonu. Neprincipiální spolupráce s velkým (USA) a malým (Izrael) Satanem však iritovala režimního duchovního Mehdího Hášemí natolik, že se jí rozhodl zveřejnit s cílem ji skandalizovat a zmařit. Podobně má své, jakkoliv fluidní a nejasné, hranice i moc policistů nad novináři. Když například příslušníci nově zřízeného (2011) speciálního oddělení pro dohled nad blogosférou zatkli a umučili předního blogera Sattára Beheštího, vzbudilo to ve vládě nevoli a šéf dotčené policejní jednotky byl nucen opustit funkci, čímž režim vyslal jasný signál, že

i represe médií mají své meze. Nicméně nepsaná pravidla podle Turečka platí i pro tolerovaná opoziční média. Ani ta prý nebudou referovat o tabuizovaném ajatolláhovi Montazerím, který pro svou kritiku režimu musel dožít v domácím vězení, nebo právě o obsahu pražského vysílání Rádia Farda. Tureček se ale nad zbytečností pražského vysílání, které České republice přineslo trvalé zhoršení diplomatických vztahů (odvolání velvyslance) a pro české firmy vyústilo v zmaření řady zakázek, pozastavuje i z toho důvodu, že do Íránu perskojazyčně již vysílá hned dvacet čtyři dalších zahraničních stanic, včetně renomované britské BBC či francouzské RFI. Sporné jsou i americké zdroje financování stanic, které jdou z rozpočtu určeného na destabilizaci íránského režimu, přičemž Íránci stanici kritizují právě kvůli zasahování do vnitřních záležitostí jejich země, což má být jakožto narušení suverenity v rozporu s mezinárodním právem. Tuto íránskou kritiku posilovala i osoba prvního ředitele Rádia svobodná Evropa Thomase Dinea (1997–2005), který většinu své kariéry šéfa proizraelské lobby v USA (AIPAC) trávil organizováním kampaní proti muslimským zemím.

Druhé pro Írán klíčové téma, ve kterém mu malá Česká republika podle Turečka zkrátila plány, se týká jaderného programu, o němž Íránci zarytě tvrdí, že je čistě mírový. Íránská argumentace, že chce podobně jako kdysi Sovětský svaz rozvíjet jadernou energetiku, aby mohl své rozsáhlé zdroje ropy a zemního plynu, dosud spalované při výrobě elektřiny, uvolnit pro export, zní racionálně. Podobně přesvědčivě působí i tvrzení expertů, že ambiciózní Írán chce podobně jako jiné rozvojové země (Čína, Indie) světu i sobě dokázat, že sofistikovanou jadernou technologii zvládne. Česká republika však byla v důsledku tlaku USA natolik nedůvěřivá, že svým firmám speciálním zákonem zakázala jakékoliv dodávky pro budovanou jadernou elektrárnu Búšehr již v roce 2000, přičemž o velký byznys tehdy přišly hlavně ZVVZ Milevsko. Také to přispělo ke zhruba desetiletému zpoždění uvedení elektrárny do provozu. Ale odhalení utajovaných a hluboko pod zemí budovaných závodů na výrobu jaderného paliva (Natanz 2002) a poté dokonce i provozu na

obohacování uranu (Fordow, Komm 2009) svět oprávněně vystrašila. A nijak nepomohla íránská námitka, že podle mezinárodního práva stačí o budovaných provozech informovat půl roku před uvedením do provozu; státy totiž chtějí důvěru mezinárodního společenství, takže o podobných projektech v praxi informují vždy od začátku. V tento moment proti Íránu „zapracovala“ Česká republika podruhé, když měla v Radě guvernérů Mezinárodní agentury pro atomovou energii dočasný mandát, který vykonávala Dana Drábová (2006). Na základě inspekce a podkladů MAAE pak Rada bezpečnosti OSN rozhodla o protiíránských sankcích (2006).

Turečkova poslední kniha se oproti oběma předchozím nejvíce zabývá světem tajných služeb. V souvislosti s inspekcemi MAAE v Íránu Tureček například diskutuje problematický vztah mezi MAAE a špióny: agenti se do Íránu pravděpodobně dostávali pod rouškou mezinárodních inspekce, na druhou stranu inspektori sami mohli získat informace o jaderném programu, k nimž by se se svými výzkumnými metodami nikdy nedostali. Dalším tématem souvisejícím s „temným světem“ tajných služeb jsou od roku 2007 systematické vraždy a únosy předních íránských vědců a inženýrů, což je strategie mající za cíl zpomalit íránský jaderný program. Reakcí na to jsou zpravidla protiizraelské bombové útoky všude ve světě, ke kterým se vesměs nikdo nehlásí. Konečně, podle Turečka není zcela mimo realitu ani hypotéza, že Írán v souvislosti se svým jaderným programem záměrně „klame tělem“ neboli snaží se zveličit svůj jaderný potenciál s cílem zastrážit možné budoucí soupeře (Saúdská Arábie, Izrael). Naprosto klíčové pro pochopení této strategie je trauma, jež si Íránci odnesli z táhlé a krvavé války s Irákem (1980–1988), ve které tehdejší Československo exportem zbraní přes státní firmu Omnipol podporovalo obě strany konfliktu (přímo vyváželo do Iráku, nepřímou přes Sýrii a Libyi do Íránu). V této válce to byl Irák Saddáma Husajna, kdo poprvé od první světové války nasadil chemické zbraně. Mimořádnou hořkost pak mezi Íránci vyvolává skutečnost, že za války Husajnovi dodávali chemické látky pro výrobu zbraní korporace z Německa, Nizozemí i USA. Američané pak Husajnovi

dodávali také souřadnice potenciálních cílů ze špiónážních letadel AWACS. A konečně Sovětský svaz mu prodával rakety Scud, nosiče konvenčních i chemických hlavic. Jak se vyjádřil tehdejší prezident Rafsandžání (1988): „I když je použití takových zbraní nehumánní, tato válka nám ukázala, že mezinárodní právo je jen cár papíru.“ Výsledkem byl pocit vlastní zranitelnosti, ohrožení a mezinárodní izolace, stejně jako tendence také si obstarat zbraně hromadného ničení, nebo alespoň předstírat, že jimi disponují. Podobně se ostatně v 90. letech choval oslabený Saddám Husajn, jenž se obával další války s Íránem, a vytvářel proto mylný dojem, že disponuje zbraněmi, o nichž se nakonec ukázalo, že je neměl. Stejně dnes možná kalkulují Íránci, jakkoliv ajatolláh Chomejní ve své době vydal v reakci na irácké útoky fatwu zakazující užití zbraní hromadného ničení, přičemž toto stanovisko potvrdil (2012) nejvyšší duchovní vůdce Chámenéi, když se o nich vyjádřil jako o zbraních zakázaných (harám), protože zabíjejí plošně. Na druhou stranu Tureček připouští jako podobně pravděpodobnou možnost, že Íránci zbraně hromadného ničení skutečně vyvíjejí, aby jakožto ambiciózní regionální velmoc posílili svou mezinárodní pozici v blízkovýchodní regionu, znovuobnovili vojenskou rovnováhu s Izraelem a odstranili případné agresory. Mocenská elita se totiž domnívá, že pokud bude mít zbraně hromadného ničení, nemůže se stát terčem zahraničního útoku, jako se to stalo libyjskému diktátorovi Kaddáfimu (2011) hned poté, co se vzdal programu vývoje zbraní hromadného ničení.

Recenzi si dovoluji zakončit úvahou nad mnohdy umělými hranicemi mezi žurnalistikou a společenskou vědou. Tureček se hned v úvodu hlásí k tomu, že jeho práce představuje výstup „rozhlásáka“, pro kterého někdy bývá s diktafonem či s kamerou v ruce obtížné získávat důvěru informátorů. Vše jde daleko lépe s notesem a tužkou, také proto nasbíral tolik materiálů, který nešlo plně využít v rozhlase či televizi, ale náramně se hodil do recenzované knihy. Tureček dlouhodobě, poctivě a systematicky sbírá, třídí, promýšlí a interpretuje data nejruznějšího charakteru (rozhovory s pamětníky, archiválie, otevřené zdroje, zúčastněné a i neúčastněné pozorování). Výsledkem je zjištění nových

a dosud neznámých dílčích skutečností, nová interpretace dosud známých skutečností či získání lepšího vhledu a hlubšího porozumění. Jakkoliv pak Tureček tyto výsledky čtenáři prezentuje formou zdánlivě neprovázané reportážní koláže bez explicitně formulované „výzkumné otázky“, jde mu o totéž jako vědcům. Tedy o posun hranic dosavadního poznání, zejména ve smyslu weberovského porozumění neevropským společnostem. Tureček zřejmě nepřišel na chuť teoriím, kterými společenští vědci často rámuji své téma. Ani to ho však v vědecké komunitě nutně nevylučuje. Jeho přístup se tím blíží idiografickým historikům či antropologům, nikoliv o zobecnění se snažícím sociologům a politologům. Jestliže pak ignoruje teoretická paradigmatata, totéž nelze říci o metodologii. Snaží-li se například v duchu nejlepších tradic novinářského řemesla o ověřování svých informací z vícero nezávislých zdrojů nebo o vyvážené prezentování všech protichůdných názorů, nedělá nic jiného než triangulaci, o které tak rádi píší metodologické příručky.

Karel Černý

John F. Padgett – Walter W. Powell:
The Emergence of Organizations and Markets.
Princeton – Oxford:
Princeton University Press, 2012

Předkládaná kniha, vedená renomovanou dvojicí autorů Johnem F. Padgettem a Waltrem W. Powellem, je jedním z ústředních příspěvků neoinstitucionální teorie, která reformuje institucionální směr především v otázce role aktéra. Epistemologicky lze proto vymezit publikaci deindividualizací aktéra, který podle autorů není aktivním činitelem vlastního racionálního uvažování, ale je posuzován jako člen supraindividuální, a tedy i kognitivně a kulturně determinující jednotky. „Mantrou“ autorů je v tomto směru teze, že „za krátkou dobu vytvářejí aktéři vztahy; za dlouhou dobu vytvářejí vztahy aktéry“, přičemž tímto důrazem na vztahy a vazby mezi aktéry referují k tradované dichotomii mezi racionálním, utilitárním jednáním a jedním determinovaným významy. V užším pohledu

Padgett a Powell a s nimi dalších patnáct sociologů, politologů a ekonomů nabízí bezesporu originální pohled na emergence, tedy utváření různých forem organizací v ekonomicko-politickém kontextu. Originalita jejich přístupu spočívá v syntéze teorie o biochemickém původu života a analýzy sociálních sítí. Analýza empiricky umožňuje zjišťovat koevoluce a transformace různých sociálních sítí a v podstatě tak reflektovat životaschopnost určité organizace, přesněji organizačního principu konstituovaného napříč různými sociálními sítěmi. Z biochemie pak přejímají autoři koncept autokatalýzy, který je vede k definování tzv. mechanismů geneze čili k identifikaci sebeorganizačních principů interaktivních systémů („*self-organization in highly interactive systems*“). Autoři důsledně rozlišují mezi procesem inovace a invence, kdy „inovace zdokonalují existující způsoby (...) provádění věcí, zatímco invence mění způsoby, jak jsou věci prováděny“.

Klíčový proces, tj. autokatalýza, je v intencích autorů definován „jako soubor uzlů a transformací, ve kterých jsou všechny uzly rekonstruovány prostřednictvím transformací mezi uzly tohoto souboru“. Organismus alias organizace se primárně snaží o sebezachování, a to znamená sebekorekci (*selfrepair*) jednotlivých částí, tedy transformaci skrze vlastní komponenty. Analogicky jsou pak organizace považovány za sebeorganizující se komplexy, jež jsou v neustálém procesu proměny skrze produkty a aktéry, kdy produkty představují chemické prvky a pravidla produkce a směny jsou analogiemi chemických reakcí. Aktéři pak zosobňují činitele výrobních technologických pravidel a procesů směny, respektive transformátory produktů, jinak řečeno, zajišťují autokatalytickou organizaci („*Actors thereby become vehicles through which autocatalytic life self-organizes.*“) (kap. 1). Je však třeba zdůraznit, že autokatalýza není sama o sobě životodárným zdrojem organizačního principu, ale „pouze“ ho udržuje při životě či zvyšuje jeho odolnost. To je dáno právě procesem reprodukce sítí, konstituovaných z překrývajících se domén (*overlapping domains*). Doména sama o sobě představuje soubor produkčních autokatalytických pravidel a produktů a překrývající domény se pak

vytvoří z těch produktů, produkčních pravidel a/nebo komunikačních protokolů, které jsou v souborech (doménách) sdíleny. Totiž „sdílená pravidla a produkty vytváří synergické zpětné reakce – jak pozitivní pro stimulaci, tak negativní pro regulaci – mezi jednotlivými autokatalytickými produkčními sítěmi“, a tím dojde v autokatalytických modelech k vytvoření multiplicitních překrývajících domén. Pro badatele jsou důležitým pojmem uzly (*nodes*) jako místa rozhraní nebo průseku, která mají představovat petrifikovaná rezidua minulých produkčních a směnných pravidel (*the congealed residues of history*), přičemž vazby by měly být nahlíženy jako pravidla (*protocols*) komunikace, dodržovaná v interakcích.

Podrobné konceptualizaci autokatalýzy je věnována první část knihy (blok I – *Autocatalysis*). Její úvodní kapitola (jinak kapitola 2) možná bude oříškem pro sociálního vědce, který se nepřátelí s chemickými poučkami, formálními zápisy a vzorci nebo nemá alespoň zdání o biochemii samotné. Představení a analýza různých biochemických teorií o vzniku života (na základě procesu autokatalýzy) nebo pasáže o formálním modelování jsou však určitě namístě, neboť právě v nich jsou uvedeny základní argumenty pro fungování autokatalytické reprodukce sociální organizace. Co však patrně určitě zaujme každého sociologa, je kritická teze o jiné koncepci utváření organizace, tedy o autopoiesis, která je podle autorů ne zrovna úspěšnou „dědičkou“ (*descendant*) autokatalýzy, nicméně právě autopoiesis se již stala součástí sociologické klasiky. Autopoiesis má podle autorů kořeny spíše v kybernetické systémové teorii než v biologii, v níž není empiricky zakotvena. Tato koncepce zdůrazňuje autonomii a sebekontrolu, nikoliv vzájemnou závislost, ústředními entitami je pak systém a jeho subsystém a životním cílem a hnací silou je stav ekvilibria. Z tohoto pohledu je autopoiesis spíše strojem homeostázy, a tedy je záležitostí inovace, a ne invence. Naopak v procesu autokatalýzy nejde primárně o stav rovnováhy, ale o tvorbu nových organizačních principů, tedy invenci, přičemž její konceptualizace se snaží o vysvětlení těchto mechanismů, zatímco v autopoiesis jsou vznik organizace a principy její evoluce ponechány stranou. Citelnou

slabinou je podle autorů akcentace subsystémů a hierarchizace jejich vztahů, přesněji jejich ohraničenost a autonomie, protože v biologické představě o původu života nejde o hranice, ale naopak o interakce diferenčních činitelů.

Propojení chemické autokatalýzy se sociálními aspekty vytváření organizace je nejprve diskutováno v rovině ekonomické produkce v kapitole tři. Přesněji podle hypercyklického modelu o vzniku života Eigena a Schustera je formován model ekonomické produkce, a to ve dvou typech. Jeden je založený na lineárním souboru pravidel a je autory nazvaný SOLO H, druhý pak vychází ze souboru interkčních transformačních pravidel a je značený jako ALL, a nakonec je ekonomický model parafrázován pomocí aktérů (*an agent-based model of economic production*). V tomto pohledu jsou základem ekonomické autokatalýzy dva způsoby: (1) model samotné produkce, vycházející z typu SOLO H (*core model of production*) a (2) model učení, formovaný podle typu ALL (*core model of learning*). Zajímavý je zde rozbor reprodukce organizace na základě altruismu a koordinace (*stigmergy*) na jedné straně, která je pro životaschopnost (sebekorekci) organizace výhodnější, a tudíž preferovanější než chování egoistické na straně druhé.

Na ekonomický model produkce navazuje další kapitola tezemi o komunikaci, která je chápána jako prostředek k vytváření interakčních vazeb napříč sítěmi (*cross-sectional communication*). Funkce jazyka samotného spočívá v udržování symbolické zpětné reakce a v sociálněinterakčním učení. Jinými slovy, emergence organizací se vytváří třemi typy autokatalýzy: (1) výrobní autokatalýza – kde materiální objekty jsou vyráběny a směňovány, (2) biografická autokatalýza – v rámci které jsou pomocí vkladu svých biografii konstruovány aktéři a (3) lingvistická autokatalýza – ve které se díky konverzacím předávají a reprodukuji symboly.

Uvedené teoretické části by měly být v knize dále naplňovány v empirickém příkladech o vytváření organizačních principů. Celkově se jedná o čtrnáct studií, jež jsou tematicky sdruženy ve třech historicko-ekonomických blocích: raný kapitalismus v Evropě a formování států, komunistická transformace v Evropě

a současný kapitalismus a věda. Studie byly přitom vybrány tak, aby reflektovaly jednak vývoj napříč různými sítěmi a jednak aby sledovaly vztahy mezi aktéry (nikoliv tedy aktéry samotné). Jednotlivé texty by měly sledovat koevoluce různých organizačních domén (politika, ekonomika, náboženství, rodinné vazby atd.). Škálu typů emergence organizací pak autoři v jednotlivých studiích prezentují pomocí osmi vyabstrahovaných mechanismů geneze (*mechanisms of genesis*): (1) transpozice a refunkcionalita (*transposition and refunctionality*), (2) zakotvení diverzity (*anchoring diversity*), (3) zapojení a oddělení (*incorporation and detachment*), (4) migrace a homologie (*migration and homology*), (5) odsunutí konfliktu a duální inkluze (*conflict displacement and dual inclusion*), (6) čistka a masová mobilizace (*purge and mass mobilization*), (7) privatizace a utváření podnikatelských aliancí (*privatization and business groups*), (8) masové zásahy a mnohovýznamovost (*robust action and multivocality*). Je třeba dodat, že tyto formy organizační geneze by pak v biologii měly odpovídat Mendelovým pravidlům rekombinace genů. Nicméně nelze očekávat, že by aplikace těchto mechanismů byla v jednotlivých studiích systematicky argumentována pomocí formalizovaných zápisů, jak by bylo možné předpokládat z úvodních teoreticky zaměřených statí. Příslušné tři kapitoly o autokatalýze mají totiž vysvětlovat, proč právě organizace jsou předmětem zájmu autorů, tedy že organizace je možné nahlížet jako na jednu z forem života. Nicméně mechanismy fungování jsou dokládány pomocí grafických figur, které představují výchozí závěry teoretického zdůvodňování autokatalýzy.

První empirický blok (část II.) referuje ke čtyřem studiím, jež jsou v něm obsaženy, svým názvem *Early Capitalism and State Formation*. První studie se věnuje vzniku korporací obchodních bank ve středověkém Toskánsku, další text je z oblasti renesanční Florencie a rozebírá formování klientského systému, tématem třetí studie je vytváření akciového trhu a akciových společností prostřednictvím reformní církve v novém Holandsku. Pojetí kapitol jako výkladů různých způsobů emergence v kontextu určitých mechanismů geneze si můžeme představit

na poslední studii této sekce (jinak kap. 8), která analyzuje proces monarchistického sjednocování německého státu za Otto von Bismarcka. Podle autorů J. Obera a F. Padgetta se jedná o příklad mechanismu „odsunutí konfliktu a duální inkluze“, který charakterizují jako amalgám kontradiktorních organizačních principů, mezi nimiž panuje jak napětí, tak i tendence ke kompromisům. Konkrétně to znamená, že Bismarck dokázal disparátní organizační principy, autoritativní v Prusku a demokracii v Německu, ekonomicky a politicky sjednotit a vytvořil tak silný stát, v rámci jehož zřízení však bylo skutečným hegemonem Prusko. Odsunutí konfliktu znamenalo vyvolání prusko-rakouské války, to znamená konflikt mimo Prusko. Po vítězném tažení Pruska bylo vítězství prezentováno jako imperiální vítězství Německa, čímž Bismarck zahrál na proněmecký sentiment demokratů v Německu. Duální inkluze pak spočívá ve spojení dvou jinak neslučitelných stran, konkrétně pruských konzervativistů a německých demokratů, na bázi vzájemné kontroly. Jedná se tedy o průnik demokracie do mocenského pole Pruska a průnik autoritativní demokracie do Německa. Tato sice úspěšná taktika umožnila Bismarckovi balancovat interakci mezi těmito dvěma organizacemi, nicméně se posléze ukázala jako dlouhodobě neudržitelná. Bismarck totiž chytře využil proněmeckého sentimentu u vyšších vrstev, nicméně ignoroval vrstvy nižší, u kterých měl vliv proněmeckého vítězství jen krátkodobý efekt. Z těchto řad se nakonec formovala masová zájmová hnutí, jinak poslední fáze autokatalýzy v tomto případě, která dokázala zvrátit vývoj nastavený Bismarckem.

Další empirický blok vymezuje texty o formování organizací v rámci tranzicí v komunistických režimech v Rusku a Číně, vytváření velkých podnikatelských aliancí v Jelcinově Rusku v období privatizace či o vytvoření úspěšného trhu mobilních operátorů v etapě ruské privatizace, kdy sehrál významnou roli stát, nebo podobným příkladem je i čtvrtá stať o maďarské privatizaci, kdy autoři sledují interakci lokálních ekonomických aktérů a cizích investorů. Třetí tematický celek (blok IV.) obsahuje šest textů, které interpretují možné způsoby geneze vědecko-komerční organizace, tedy interakce

napříč doménou vědy a komerční doménou biotechnologického průmyslu nebo IT technologií v různých etapách. V tomto oddíle zaujme kapitola 17, ve které autoři rozebírají formování legendární aglomerace Silicon Valley jako příklad mechanismu zakotvené diverzity. Vývoj této organizace porovnávají s podobnou oblastí v Bostonu, nicméně v případě Silicon Valley se ukázala jako úspěšná strategie propojení komerčních firem a vědeckých vzdělávacích institucí, přesněji mladých vědců a studentů biotechnologie a IT technologií. Právě věda je zde prezentována jako katalyzační činitel, nebo tedy faktor diverzity.

Ambice editorů Padgetta a Powella, tedy přinést nový pohled na problematiku studia organizací, má samozřejmě i své kritiky. Vcelku ostrého posouzení (ale nikoliv odsouzení) se jí dostalo od S. Boormana [2014], který mimo to, že polemizuje se samotnou analogií mezi biologickou autokatalýzou a organizační emergencí, zpochybňuje relevanci teoretických výstupů pro studie, jež by měly být z těchto tezí odvoditelné. Přesněji, kritizuje způsob prokazování autokatalytických procesů, který již byl zmíněn výše. Teorie je koncipována z velké části pomocí vzorců, ty však v případě studií absentují a autokatalytické procesy jsou více méně interpretovány v kontextu zmíněných osmi prototypů mechanismů. Tyto připomínky jsou jistě záležitostí širší debaty, nicméně z tohoto pohledu lze souhlasit s Boormanovou výzvou k uplatnění matematické sociologie, která by poskytla vhodné systematické postupy směřující k analýze vytváření organizací. Avšak s ohledem na zaměření publikace, tedy že se zřejmě jedná o průvodní dílo k teoretizaci a aplikaci autokatalýzy v sociologii, je spíše interpretativní charakter jednotlivých empirických statí adekvátní a celkový význam knihy to zásadně neredukuje. Autoři tak mohli srozumitelněji akcentovat variabilitu případů, než jak by tomu bylo v případě zajištění složitějších matematických formulací. Nicméně předmětem další polemiky je jednak otázka, do jaké míry jsou zobecnitelné mechanismy geneze (avšak tento cíl si ani autoři explicitně nevytyčují), a jednak role aktéra, která je sice v knize proklamována, nicméně v konkrétních studiích je již „aktér“ coby mikrosociální činitel citelně

redukován, pokud se nezaměříme jen na dějinné vůdce typu Stalina či Bismarcka.

Na druhé straně význam autokatalyzačního přístupu spočívá především v komplexnosti, s jakou je možné analyzovat vývoj v několika interakčních doménách, a tedy je možné identifikovat systematizaci celého procesu emergence. Tím se nezužuje poznávací kritérium jen na jednu oblast, např. pouze ekonomii, ale výzkumná perspektiva je mnohem širší. Autoři zároveň však připouštějí limity provázanosti mezi sociologií a biologií. Zdůrazňují, že „imitace biologické vědy vedou sociální by nikdy neměla být otrocká: sociální systémy nemají žádné geny, ale mají vědomí“.

I přes řadu dalších otázek a připomínek si publikace zcela jistě zaslouží pozornost sociologů. Už výše uvedené vymezování se vůči konceptu autopoiesis dává tušit, že by autokatalýza mohla představovat jiný, avšak charakterem podobný přístup, poukazující na jiné aspekty fungování organizace. Tedy zatímco autopoiesis řeší sebekontrolu systému a stav ekvilibria, v autokatalýze jde o proces a vytváření organizací a sledování interakce mezi jednotlivými doménami. Zatímco Luhman zdůrazňuje autonomii a ohraničení systému, vedle toho separuje sociální život od dalších domén, autokatalýza naopak tyto domény propojuje a vede výzkum ke sledování dynamiky, přičemž výsledkem je tvorba nových organizačních entit a principů. Tyto dva přístupy se však nepopírají, ale zaujmají každý jinou perspektivu, což je v sociologii aspekt bezesporu vítaný.

Eva Šerá

Boorman, Scott A. [2014]. Book Review: The Emergence of Organizations and Markets [online]. *Acta Sociologica* 25. 6. 2014: 1–5. Dostupné z: <http://asj.sagepub.com/content/early/2014/06/25/0001699314540092> [cit. 15. února 2016].

James Mahoney – Kathleen Thelen (ed.):
Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency, and Power. New York: Cambridge University Press, 2010, 236 s.

Předkládanou knihu společenskovedního zaměření uvedu krátkým exkurzem do teorie nového institucionalismu či také neoinstitucionalismu (dále jako „NI“) a stručným nastíněním rozvoje NI u nás. Tímto nepatrným tematickým odbočením chci jednak zakotvit orientaci autorů v rámci proudů NI a jednak alespoň letmo zmínit českou bázi NI, v rámci níž bohužel není zatím sociologické přispění příliš výrazné (ve smyslu zásadních prací, které by svým významem odpovídaly pracím např. Nilse Brunssona, Johanna P. Olsena, Raimunda Hasse, George Krückena). Přitom právě NI poskytuje optimální prostor k přínosné a obohacující souhře politické vědy, ekonomie a sociologie.

NI se začíná plně rozvíjet od 90. let v souvislosti s problematikou evropské integrace a s otázkami globalizace, které jsou vztaženy ke společenským procesům na různých úrovních (lokálních, národních, nadnárodních atd.). NI se proklamuje jako nejednotný teoretický přístup, který se rozvinul a konceptualizoval do tří na sobě relativně nezávislých proudů: (1) NI normativně historický, (2) instrumentalistický NI racionální volby a (3) konstruktivistický NI sociologický. Tyto větve se shodují v základním pojetí institucí, tedy zhruba, že jsou pro politický vývoj důležité, lze je studovat jako autonomní politické aktéry, jsou formovány na základě střetů sociálních sil a struktur a stejně zásadní význam mají jak formální, tak neformální pravidla. Jinak se však tyto směry odlišují v názoru, jaký je poměr vlivu mezi institucemi a jednotlivci na mocenském poli nebo státními útvary, a rozdílné jsou také aspekty a atributy, které jsou v rámci těchto přístupů sledovány. Příznačně pak teoretikové NI živě polemizují o vzájemném vymezování těchto směrů a naopak o jejich vzájemné teoretické komplementaritě.

NI je multioborovým polem, i když práce vycházející z NI se samozřejmě vzhledem k politicko-vědním kořenům nachází především v politologii a mezinárodních studiích. Ovšem NI se již plně etabloval i v ekonomii, respektive

v politické ekonomii, rozvíjí se také v rámci organizačních studií a v neposlední řadě sociologii. Rovněž v českém prostředí je tento směr teoreticky i empiricky rozvíjen především v politologii a v mezinárodních vztazích, a to např. auto-ry, jako jsou Ondřej Císař, Petr Kratochvíl, Petr Drulák, Vlastimil Fiala a Jan Poruba (za pozornost stojí určitě jeho úvaha *Nový institucionalismus ve výzkumu europeizace: pozitivistická nebo vědecko-realistická metateoretická syntéza?* [Poruba 2014: 3–15]). V oblasti ekonomie lze čerpat z prací Lubomíra Mlčocha nebo Karla Kouby či Milana Sojky, ale samozřejmě bychom našli i jiné autory. Zmínit je třeba i tendence k NI v oblasti pedagogiky, jak dokazuje Dominik Dvořák (lze doporučit jeho přehledovou studii *Nový institucionalismus v pedagogice* [Dvořák 2012]). České pole NI sice není nikterak rozsáhlé, nicméně práce uvedených autorů již dokládají, že se i v českém prostředí zformoval teoretický a metodologický základ tohoto přístupu, na který lze zdárně empiricky navázat.

Právě proto může pojednávaná kniha znamenat vítané rozšíření epistemologických perspektiv NI, avšak to neplatí jen pro české pole, ale pro NI obecně. Jedním z kritických témat NI jsou totiž procesy změny institucí, jež v diskuzích rozdělují institucionalisty na zastánce primárně exogenního původu změny na straně jedné a endogenního charakteru změny institucí na straně druhé. Přitom vliv „toho druhého“ pojetí změny u obou táborů v různé míře variuje. Tato publikace je konceptualizací endogenních postupných procesů změny (*gradual institutional* nebo *incrementally change*), a to v intencích historických institucionalistů, přičemž se však autoři kriticky vymezují právě vůči oněm tezím, jež v historickém proudu NI zastávají exogenní podstatu transformace. V klasických pracích NI je totiž změna důsledkem epizodických okamžiků, tzv. *critical junctures*, kdy jednoduše dojde k nahrazení jedné instituce druhou, což není podle kritiků NI dostatečným zdůvodněním změny. Přístup zdůrazňující endogenní charakter změny tak může být reakcí na tyto kritické hlasy, neboť vychází z postupných vnitřních procesů, ve kterých má aktér, přesněji variabilita aktérských interpretací, aktivní funkci. Hlavní epistemologický přínos v rámci NI spatřuji

právě v argumentaci, že skrze instituce je aktérské jednání jednak omezováno a jednak umožňováno a vzhledem k cíli „aktéra změny“ jsou instituce buď udržovány, anebo transformovány (Xi–Xii). V kontextu českého badatelského pole se tak zdůrazňuje a zároveň rozšiřuje perspektiva pro empirické práce, která může být přitažlivá právě zájmem o aktérské jednání.

Knihu uvádí teoretická kapitola, ve které editoři James Mahoney a Kathleen Thelen rozpracovávají vlastní model endogenních procesů změny. Některé aspekty a vzorce vývoje institucí tohoto modelu jsou pak následně aplikovány v pěti empirických historických studiích dalších autorů, jež se vztahují k různým geopolitickým regionům (USA, Brazílie, Keňa, Indonésie) a stejně tak se různě ve funkci sledovaných institucí.

Zmíněná teoretická kapitola (*A Theory of Gradual Institutional Change*) je pojata komplexně a systematicky. Výklad se odvíjí od hlavních otázek a tezí, přes rozbor činitelů a aspektů endogenní změny až ke konkrétním modelům procesů, které změnu formují. Mahoney s Thelen vycházejí z klíčového předpokladu, že instituce musí v prvé řadě „změnu dovolit“, proto je třeba sledovat předně jejich podmínky a atributy. Na to navazují komparací pojmání změny v již uvedených třech směrech NI, v rámci níž zdůrazňují faktor distribuce moci, který v sociologickém a racionalistickém přístupu absentuje. Právě moc je vnitřním zdrojem napětí, a proto oním činitelem změny. Problematiku distribuce moci rozpracovávají ve dvou podkapitolách, kde je moc sledována ve dvou podmínkách transformace, jednak politického kontextu (*Institutional Stability as a Political Problem and a Dynamic Political Outcome*) a jednak jako podmínky shody či souladu (*compliance*) (*Compliance as a Variable in the Analysis of Institutional Change*). Vliv moci se projeví v kombinacích malé/velké míry práva veta s velkou/malou mírou volnosti, s jakou mohou aktéři interpretovat nebo prosazovat pravidla. Výsledné kombinace čili vzorce představují základní model institucionální změny, který je podrobně rozpracován v (pro analýzu klíčové) části *Explaining Patterns of Institutional Change*. První a základní představu o fungování tohoto analytického modelu změny získá čtenář

díky jednoduchému schématu (s. 15), které ukazuje souvislost mezi naznačenými podmínkami změny, tedy kontextem politické situace (možností práva veta) a charakterem instituce (míra volnosti interpretace/prosazení pravidel). Autoři používají jako výchozí způsoby změny institucí (jak a proč se objeví jeden typ změny, a ne druhý) dřívější kategorizaci K. Thelen (s. 15): 1. *displacement*, tedy odstranění jedné a nastavení nových pravidel; 2. *layering* – nová pravidla vznikají vedle stávajících; 3. *drift*, který představuje změnu stávajících pravidel; 4. *conversion*, kdy dojde ke změně uzákoněných pravidel pomocí posunu jejich funkce nebo významu. Ve vztahu k těmto způsobům dále koncipují tři roviny propojení mezi všemi podmínkami změn: 1. politický kontext, charakteristika institucí (s. 18–22), kdy na jedné straně je míra rozhodnutí veta a na druhé straně je míra volnosti v interpretacích a prosazování pravidel; 2. vliv jednání aktérů na způsob změny (s. 22–28), ti jsou konkretizováni v souvislosti se čtyřmi jimi užívanými strategiemi: rebelie (*insurrectionaries*), symbióza (*symbionts*), podvracení (*subversives*), oportunistismus (*opportunists*); 3. vliv politického kontextu a instituce na jednání aktéra změny (s. 28–29), což je v podstatě syntéza způsobů změny a prvků dvou předcházejících linií. Celkově je tato kapitola přehledná a formulačně jasná, přitom čtenář jistě přivítá jednoduchá přehledová schémata, poskytující dostatečnou celkovou představu o vztazích a charakteristikách v rámci modelu.

V následujících empirických studiích jsou aplikovány pouze některé vzorce, ale i tak představují tematicky i analyticky adekvátní empirický přesah pro ilustrování modelu změny. Pouze bych vytkla, že u textů chybí přehledné tabulky nebo schémata, které by vzorce a atributy změny v konkrétním případě ujasnily (alespoň tak, jak to udělal Alan M. Jacobs v přehledu o základních prvcích vývoje, s. 107), tedy jako tomu bylo v teoretické části. Je tak třeba se pročíst poměrně rozsáhlým množstvím faktů o jednotlivých případech, díky čemuž si čtenář vcelku složitě udržuje představu o postupném formování konkrétního prototypu změny.

Práce Tulie Falleti (*Infiltrating the State: The Evolution of Health Care Reforms in Brazil,*

1964–1988) ukazuje případ vývoje brazilského státního zdravotního systému, ve kterém byly pro institucionální vývoj důležité tři komponenty: subversivní aktéři, infiltrace a expanze. Subversivní jednání aktérů znamenalo v autoritářském režimu posun od centralizovaného k decentralizovanému režimu. Snahy o nastavení státního zdravotnického systému byly mařeny soukromými organizacemi, což vedlo tzv. hnutí sanitářů (zdravotní pracovníci) k pronikání do lokálních úřadů v chudých regionech, tedy k jejich infiltrování. Skrze federální systém rozdělování prostředků si sanitáristé pak na lokálních pozicích v koalici s místními samosprávami získali prostředky a byli tak schopni institucionálně realizovat v regionech preventivní zdravotnický systém. Úspěch tohoto systému postupně vedl (přiměl vládu) k vyhlášení státního zdravotnického systému.

Implicitní protikladný potenciál instituce a způsob změny *drift* analyzuje Ato Kwamena Onoma (*The Contradictory Potential of Institutions: The Rise and Decline of Land Documentation in Kenya*) na příkladu zneužití systému územní dokumentace v Keni. Původní nastavení tohoto systému předpokládalo, že udělování vlastnická práva budou mít pozitivní efekt na vlastníky půdy. Původně úspěšný systém územní dokumentace tak byl zneužit marginalizovanou skupinou podvodných úředníků (*con men a tricksters*), přičemž jejich strategii přijali i politici výměnou za politickou podporu. Původní víra v posvátnost zákona, na kterou aktéři spoléhali, se vytratila a původní smysl instituce se změnil. Jedná se zde o případ aktérské symbiózy, konkrétně parazitické varianty, kdy „parazit“ má zájem na trvání stávajících pravidel, avšak využívá tato pravidla k vlastním záměrům. Řečeno jinými slovy, jedinci pravidla nenásledují, ale nově je definují, čímž zároveň narušují jejich smysl. Původní význam instituce tedy vedl k posunu vlivu pravidel vzhledem k proměně podmínek, ve kterých instituce fungovala.

Ve čtvrté kapitole Alan M. Jacobs řeší vývoj Rooseveltova systému sociálního zabezpečení (*Policymaking as Political Constraint Institutional Development in the U. S. Social Security Program*). Tento systém byl původně navržen tak, aby omezoval možné budoucí politické zásahy,

přesněji řečeno redukcí financování na sociální péči ze strany politiků. Systém i přes nelibost ze strany jak levicových liberálů, tak pravicových konzervativců přetrvál, ale přizpůsobil se proměně socioekonomických podmínek a mocenské nestabilitě. Pravidla měla tedy v důsledku jiné efekty, než se předpokládalo.

Způsob změny pomocí „vrstvení“ institucí (*layering*) prezentuje Don Slatter na stabilitě a pádu autoritářského režimu Suharta v Indonésii (*Authoritarianism Institutional Complexity and Autocratic Agency in Indonesia*). Suharto si zajistil svou mocenskou pozici tím, že využil napětí mezi silnou armádou ABRI a nově vznikající stranou Golkar. Suharto dal podnět ke vzniku této strany skrze novou instituci, tzv. *civilianisation* veřejného života, přičemž její skrytou funkcí bylo vytvořit protiváhu silné armády. Když však Golkar začala dominovat v politickém spektru, změnil oligarchickou armádu na autoritářský režim. K Suhartovu pádu však nakonec vedly jak subversivní strategie marginalizovaných skupin, které se spojily s armádou, tak exogenní faktor, v tomto případě krize v Asii v 90. letech.

Nejednoznačnost pravidel a boj o jejich významy – tak lze charakterizovat poslední empirickou studii A. Sheingatea o vývoji Sněmovny reprezentantů USA (*Rethinking Rules Creativity and Constraint in the U. S. House of Representatives*). Instituce zde slouží jako nástroj jednotlivců a skupin *to make or break the rules* (s. 170). Podle autora pravidla úřadu byla již od počátku navržena tak, aby umožňovala různé interpretace. Jedná se o způsob změny mající charakter konverze, kdy boj o různé významy pravidel vede ke změně jejich původního účelu. Autor ukazuje tři fáze změny: vytvoření pravidel, elaborace, interpretace. V tomto ohledu se pokouší o zpochybnění jiných přístupů k tomuto problému, které nahlíží kongresová pravidla jako jednoznačně definovaný mechanismus, jenž dovoluje koordinovat aktéry mezi sebou, především pak kredibilitu jejich vzájemných závazků s ohledem na dosažení cíle. Sheingate naopak nahlíží pravidla jako nástroj distribuce moci, u kterých právě nejednoznačnost je oním mechanismem, který může být využit buď efektivně, nebo být naopak příčinou jejího

ztroskotání. Variabilita výkladů umožňuje kombinace prvků, kdy prvky struktury nejsou součástí mocenské hry, ale stávají se hrou samotnou (s. 198). Pravidla tedy jednak dovolují kreativitu, ale také jednání omezují (s. 199).

Publikaci uzavírá P. A. Hall (*Historical Institutionalism in Rationalist and Sociological Perspective*) s úvahou nad jejich teoretickým propojením, lépe řečeno komplementaritou tří určujících proudů, směřující ke komplexnímu uchopení problematiky změny. Tento text je přidanou, ale možná že i očekávanou hodnotou knihy. Podle autora právě uvědomění si dynamiky institucí a významu distribuce moci by mohlo vytvořit výchozí perspektivu pro dialog proudů NI.

Celkově je kniha zcela jistě přínosem, a to i přes jen relativní empirickou průkaznost a diskutabilní generalizaci. Autoři se jich také nedovolávají a naopak sami vyzývají k dalším polemikám, nikoliv však pouze teoretizujícím, ale především k těm empiricky podloženým. Vzhledem k tomu, že historický NI je obecně významný především popisem a vysvětlováním vývoje institucí, tato kniha rozšiřuje přístupy ke studiu institucionální evoluce o jiné aspekty a definuje specifický model vzorců změny. Předně je to ale faktor moci, na který je třeba upřít pozornost a který dle mého názoru dovoluje zajímavě sledovat politické dění jako hru mezi aktéry a jejich strategiemi a možnostmi. Zároveň se v této hře ukazuje součinnost formálních a neformálních pravidel a potvrzuje se předpoklad nepředpokládaného vývoje institucí. Endogenní procesy změny jsou pak v této souvislosti popsány a vysvětleny kontinuálně, přičemž se výklad vztahuje až k interpretaci určité završující nebo aktuální politické situace či stavu. Autoři příspěvků také precizně dodržují kauzalitu v konstituování a explanaci řetězce událostí, která je pro historické institucionalisty příznačná. Kritický čtenář však možná bude postrádat polemiku ze strany přispěvatelů, protože se může zdát, že uvedené studie jsou vykládány tak, aby byly k modelu změny v co nejvyšší míře komplementární. Ještě podotknu, že relevantní odpověď na otázku, proč zrovna dané podmínky institucí vedou k určitému vzorci jejich změny, nedostaneme, protože o to se ani obecně

historický NI nesnaží, proto nechci tuto relativní slabinu příspěvků přímo vytýkat.

Nicméně představené pojetí změny skutečně může sloužit jako model, na základě jím nastavených vzorců lze sledovat fungování institucí pomocí analytických podmínek, tedy na základě charakteru politické situace, charakteru instituce a jednání aktéra. Je však věcí další debaty, nakolik tyto entity pro analýzu operationalizovat. Újeji definované způsoby změny a aktéřské jednání jsou jakými prototypy, které mohou v různé míře odpovídat zkoumané instituci. Nad toto zmíněné je zcela jistě důležité akcentování vnitřního napětí, které se odkrývá v dynamice vývoje institucí, přičemž distribuce moci nebo boj o moc a zdroje je tím zásadním faktorem, který udržuje institucionální mechanismus v chodu či vede ke změně. Dle mého soudu je právě v těchto dvou aspektech publikace přínosná pro sociology, tedy jak v akcentování dynamiky vývoje a moci jako činitele, tak i definování možných vzorců změny. Právě proto, že se autoři explicitně hlásí k historickému NI a jsou to veskrze politologové nebo političtí ekonomové, je tento interdisciplinární přístup výzvou pro sociology, jak rozšířit vzájemné perspektivy pohledů na realitu a na způsoby jejího poznávání. Publikace ukazuje, že studium institucí může být důležité, neboť jak říká D. Slatter (s. 126): instituce jsou nástrojem pro dosažení cíle, nikoliv dohody. Dalším pozitivem knihy je upozornění na význam historické analýzy, protože právě v kontextu událostí v minulosti je třeba aktuální témata (ať problémy evropské integrace, či globalizace) studovat, jak říká jeden ze spoluautorů knihy Alan M. Jacobs (s. 128). V této souvislosti jen pro ilustraci dodávám, že v české společnosti se rozhodně vynořuje řada témat, která by bylo zajímavé a zcela jistě přínosné zkoumat perspektivou tohoto pojetí. Za všechny zmíním jen instituci prezidenta republiky, která během několika let dostala výrazných změn, včetně dalších důsledků, jež tyto proměny přinesly.

Dvořák, Dominik [2012]. Nový institucionalismus v pedagogice. *Studia pedagogica* 17 (2): 9–26.

Poruba, Jan [2014]. Nový institucionalismus ve výzkumu europeizace: pozitivistická nebo vědecko-realistická metateoretická syntéza? *Současná Evropa* 2/2014: 3–15.

Zdeněk Jindra – Ivan Jakubec a kol.:
Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.
Praha: Karolinum, 2015, 524 s.

Monografie *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie* je rozšířením publikace *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, kterou vydalo nakladatelství Karolinum v roce 2006. Původní kolektiv autorů složený z historiků zaměřujících se na hospodářské dějiny převážně z okolí Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy byl rozšířen o další renomované autory, čímž publikace získala širší a zároveň ucelenější ráz. Autorský kolektiv byl obohacen o Jiřího Dvořáka, Eduarda Maura, Milana Myšku, Petra Popelku, Michala Pullmanna, Jakuba Rákosníka a Aleše Zářického. Některé pasáže byly převzaty, některé doplněny a přepracovány či přibýly zcela nové. Vznikla tak spolupráce patnácti předních historiků hospodářských a sociálních dějin Univerzity Karlovy, Ostravské univerzity, spolu s univerzitou v Českých Budějovicích a Českým vysokým učením technickým v Praze a Historickým ústavem AV ČR.

Původní vydání se hlásilo k publikaci *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3 Období první Československé republiky a německé okupace 1918–1945*,¹ která byla napsána jako první z plánovaných svazků *Dějin hospodářství českých zemí*, které

Eva Šerá

¹ Lacina, Vlastislav – Pátek, Jaroslav (ed.) [1995]. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3 období první Československé republiky a německé okupace 1918–1945.* Praha: Karolinum.

měly být zaměřeny na moderní hospodářské dějiny od 18. století až po současnost. Jednalo se o grantový projekt financovaný z Fondu rozvoje vysokých škol. Publikace *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie* je tedy vlastně prvním i druhým dílem této syntézy a vztahuje se k období do konce první světové války, respektive konce rakousko-uherské monarchie.

Publikace je určena především pro studenty historie, jimž poskytuje informace o vývoji českých zemí z pohledu hospodářských dějin. Přesto se svým rázem nejedná o ryze didaktickou publikaci, ačkoliv ji sami autoři již v úvodu označují za monograficky pojatou učebnici.

Přes množství prací, které o hospodářských dějinách českých zemí v posledních letech vycházejí, se z hlediska šíře jedná o ojedinělý počín, jež čtenářům představuje přechod od tradiční společnosti k společnosti moderní. Kniha se snaží komplexně popsat všechny sféry hospodářských, společenských a institucionálních změn, které byly nastartovány v počátcích industrializace a jejich další průběh. Kromě kapitol popisujících hlavní výrobní sektory tak reflektuje i sociální a demografický vývoj obyvatelstva včetně ženské emancipace. V publikaci se setkáme se všemi zásadními jevy, jakými byl například hospodářský nacionalismus, který se projevoval zejména v soupeření obou částí monarchie, vývoj školství a formování vědy, která měla přímý vliv na hospodářský vývoj, a to nejen ve smyslu technologických inovací, ale také v přerodu dělnických profesí do vyškolného odborného personálu.

Oproti starší verzi je v nové publikaci více kladen důraz na druhou polovinu 18. století. Časový rozsah 1750–1918 není samozřejmě striktně dodržován, neboť se tvůrci snažili o postižení industrializace a modernizace v jejich dlouhodobém procesu, jako např. popis regionálních forem protoindustrializace. Změn doznalo rozčlenění kapitol, které je ke čtenáři laskavější, zejména díky lepší přehlednosti jednotlivých kapitol. Některé části byly přesunuty, například oddíl *Hospodářská a technická kultura* byl přemístěn do první části knihy, která poskytuje vhled do ekonomických, institucionálních a právních záležitostí. Mnohé kapitoly

si uchovaly svou původní podobu, další byly upraveny a doplněny, případně jako v případě některých částí *Vývoje sekundárního průmyslu* nově strukturovány.

Publikace je rozdělena tematicky a následně chronologicky, přičemž periodické členění se vztahuje přednostně k přelomovému roku 1848. Další vývoj je sledován od tohoto roku k počátku první světové války, která následně vytváří samostatnou kapitolu. Tematicky kniha postupuje od popisu základních pojmů a institucionálních základů, přes sociální změny až po popis jednotlivých sektorů výroby. Zvláštní kapitolou je potom opět část věnovaná válečnému hospodářství a závěrečným přípravám k hospodářskému osamostatnění českých zemí.

Jednotlivé části nemají přísně jednotnou strukturu ani rozsah. Tato jinakost je v úvodu vysvětlena snahou o představení přístupů jednotlivých témat i autorů. Ostatně vzhledem k povaze zpracovávaného tématu není uniformita ani strukturovanost textu podmínkou a textu by byla spíše na škodu. V některých případech autoři pracují se stejnými dějinnými událostmi a některé informace se tak opakují, avšak je na ně nahlíženo z různých úhlů pohledů a liší se tak i jejich interpretace. To se týká například vztahu a přístupu k zemědělské půdě, která je pro celé sledované období významným motivačním prvkem řady aktérů.

Zásadní pojmy, se kterými hospodářské dějiny pracují, jsou vysvětleny v první části knihy *Ekonomické, institucionální a právní základy* konkrétně v podkapitole *Základní pojmy a diskutované problémy* od Zdeňka Jindry. Nastíněn je jejich vývoj a možné způsoby interpretace. V textu se tak lze setkat například s výkladem výrazu kapitalismus, který se začal používat až po faktickém vzniku tohoto společenského jevu. Pojem je nahlížen nejen z historické, ale i z ekonomické perspektivy a text dále poskytuje pojetí nejvýznamnějších analytiků kapitalismu. Vedle tohoto relativně problematického výrazu jsou však v textu řešeny i uchopitelnější termíny jako je protoindustrializace a často zaměňovaná industrializace s průmyslovou revolucí. Svě místo má v této části textu i přiblížení dalších faktorů, které modernizaci zásadním způsobem provázely. Přesto však

nejde o slovníkový výčet a tedy některé pojmy a problematiky bychom zde hledali marně. Jsou často přítomny v dalších kapitolách. To se týká například i procesu urbanizace, která je vylíčena například v kapitole *Sociální základy, česká města v období industrializace*, v níž je popsána postupná proměna venkovské společnosti na městskou, k čemuž fyzicky začíná docházet od čtyřicátých let 19. století.

Obecněji zaměřená úvodní část reflektující světový vývoj se následně zužuje na charakteristiky a hnací síly hospodářských a sociálních proměn českých zemí v rámci monarchie, díky nimž se z Čech stala druhá nejsilnější průmyslově zaměřená ekonomika Rakousko-Uherska a jeho průmyslové centrum. Z činitelů, které v tomto vývoji sehrály roli, si můžeme jmenovat jen některé. V českém prostředí probíhala kulturně jazyková, politická a hospodářská emancipace buržoazní společnosti, jejíž významnou složkou se stávalo hospodářské měšťanstvo. Zásadním způsobem se proměňovalo také české zemědělství, ve kterém se podstatně projevila změna vlastnických vztahů, která uvolnila pracovní síly, podobně jako finanční prostředky, a podpořila modernizaci zemědělského oboru nejen na poli praktickém, ale také v horizontu technickém a vědeckém. Extenzivní způsob zemědělství byl nahrazen intenzivním a došlo tak k dalšímu zvýšení výnosů velkostatků. Prostředí českých zemí se přesto postupně značným způsobem diferencovalo. Typicky zemědělské oblasti bez

průmyslových center se začaly výrazně opožďovat vůči průmyslově se rozvíjejícím lokalitám. Na konci 19. století se také rychle rozvíjí nová výrobní odvětví, typická pro druhou průmyslovou revoluci. Primárním činitelem je však nadále německý kapitál. Hospodářské střetávání s jinými než českými ekonomikami se postupně vyhrocuje v různých praktikách hospodářského nacionalismu. Jedním z podstatných rysů tohoto vývoje je vytvoření českého bankovního systému, který se v počátcích opíral o drobné strádatele. Tyto a další skutečnosti jsou následně rozebrány v jednotlivých částech knihy.

Struktura jednotlivých kapitol vychází z dlouhodobého zaměření autorů, kterým však rozsah publikace nedovoluje zabíhat do přílišných detailů. Pro hlubší vhled čtenářům a zejména studentům může posloužit tematicky rozčleněná výběrová literatura. Publikace je přínosná nejen pro studenty historie, ale i pro poučenou laickou veřejnost zajímající se o moderní dějiny, případně samotnou industrializaci, která se v posledních letech dostává do popředí zájmu například v souvislosti s institucionálně podporovaným zájmem o technické památky. Studium hospodářských dějin má v českých zemích dlouhou tradici, přesto nenajdeme práci, jež by poskytla čtenáři kontextuální rámec modernizace v tomto rozsahu.

Šárka Mašková Janotová